

Mladen Zvonarević

Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet
Zagreb, Đure Salaja 3

Ispiranje mozga i primjer obrade psihokriminogenog ponašanja pojedinca delikventa*

ISPIRANJE MOZGA

Termin »ispiranja mozga« (engl. brainwashing) stvoren je u vrijeme Korejskog rata i nakon njega (1950—1953) u američkoj psihološkoj literaturi, kako bi se njime označio postupak s pomoću kojega je 15—20 posto američkih ratnih zarobljenika u rukama Sjevernokorejske i Kineske armije, bilo privoljeno (ili prisiljeno) na suradnju sa svojim neprijateljskim čuvarima. Međutim, iako je tek tada dobila posebno ime, metoda »ispiranja mozga« uopće nije nova, i — kako ističu sami američki autori — imala je oduvijek široku primjenu u zatvorima, duševnim bolnicama, samostanima i sličnim ustanovama, uključujući vojnički »dril« niza suvremenih armija.

Ovaj naziv, zapravo obuhvaća niz edukativno-propagandnih metoda i postupaka, koji se od uobičajenih edukativnih i propagandnih metoda razlikuju po tome što se ne ide samo za tim da primaoci propagande tek modificiraju i izmijene neke svoje stavove nego i za tim da izmijene čitavu **strukturu ličnosti**. To znači da je cilj »ispiranja mozga« postići da individua kompletno napusti svoje dotadašnje stavove, uvjerenja, vrednote, itd., da izmijeni čak i svoje karakterne osobine, te da »prihvati« one stavove i osobine koje propagandist želi.

Odmah treba naglasiti da su američke analize psihosocijalnih aspekata »ispiranja mozga« u pravilu toliko zasićene antikomunističkom propagandom da predstavljaju same po sebi svojevrsno sredstvo za »ispiranje mozga« čitalaca. Ipak i usprkos tome one omogućavaju da se lakše uoče neki psihosocijalni mehanizmi, koji zaista — u nekim okolnostima — dovode do promjena u ličnosti i ponašanju ljudi izloženih njihovom djelovanju, i koje se promjene mogu stvarno činiti na prvi pogled kao pravo »čudo«.

Valja naglasiti da se i jedan dio »priznanja« što su ih u toku staljinističkih »čistka« davale njihove žrtve, također može objasniti »ispiranjem mozga«.

* Pod ovim općim naslovom objavljujemo dva odlomka, prvi iz poglavlja o psihologiji propagande a drugi iz poglavlja o psihologiji kriminaliteta, koji su uzeti iz knjige »Socijalna psihologija« istoimenoga autora, što je početkom 1976. izdaje zagrebačko izdavačko poduzeće »Školska knjiga«.

ga«. To više što su te žrtve često bili prekaljeni i iskusni revolucionari, koji su u svojem životu mnogo toga proživjeli u mnogo slučajeva odolijevali najbrutalnijim fizičkim i drugim mučenjima kojima su ih podvrgli njihovi klasni neprijatelji.

Prema onome što zasada znamo o raznim formama »ispiranja mozga« očigledno je da se tu radi o krajnje nehumanom postupku, koji se zasniva na bezobzirnom i surovom (a) fizičkom, (b) socijalnom i (c) psihološkom pritisku.

a) **Fizički pritisak** — Polazeći od poznate činjenice da je ljudska psihosocijalna otpornost vrlo usko povezana s fizičkom kondicijom, svi »mozgoispiraći« nastoje nizom postupaka tu kondiciju kod svojih žrtava oslabiti. Kao najjednostavnijim i najprimitivnijim načinom koriste se raznim oblicima **fizičke torture** od »običnog« batinanja do najstrašnijih sadističkih izuma kakvima obiluje čitava historija čovječanstva.

Međutim, sama fizička tortura često ne postiže svrhu. Prije svega zato što je veliki broj ljudi izdrži i radije umire nego da popusti. A drugo, jedan dio žrtava, da bi izbjegao fizičke boli, patnje i dalju torturu, pristaje na ono što mučitelji traže, ali se usprkos toga u svojoj biti ne mijenja čuvajući psihički integritet svoje личности.

Stoga za rušenja fizičke kondicije žrtve obilno i služi druga glavna metoda fizičkog iscrpljenja — **izgladnjivanje**. Ovaj postupak traje duže i zato ne daje tako brze »rezultate« kao fizičko mučenje, pa manje iskusni i nestrpljivi mučitelji nemaju vremena tako dugo čekati. Ipak, ovakav postupak potkopava polako ali sigurno fizičku kondiciju žrtve, pogotovu ako se čitavi sistem prehrane podvrgne »ispiraćkom« cilju.

Treća glavna metoda jest **lišavanje spavanja**, osobito »omiljena« u novije vrijeme. Dugotrajno lišavanje ili ometanje normalnog spavanja žrtve dovodi ne samo do postepene fizičke iscrpljenosti, nego i do mentalne, te stoga istovremeno predstavlja već i oblik psihološkog pritiska na žrtvu. Ovakvo iscrpljujuće djelovanje duge i sistematske besanice nije iznenađujuće kada znademo da je upravo spavanje ona psihofiziološka funkcija koja najviše pridonosi kompletnom fizičkom i psihološkom odmoru kao i svojevrsnoj regeneraciji čitava organizma.

b) **Socijalni pritisak** — Socijalni pritisak na ličnost žrtve bitniji je dio ispiranja mozga, i za njegovu primjenu potreban je već veoma rafinirani i obučeni »mozgoispirać«. Batinati i fizički mučiti može, naime, svatko, no primjena socijalnog pritiska zahtijeva znatno dulje vremena i strpljenja, te »stručno znanje« mučitelja. Primjena socijalnog pritiska u »ispiranju mozga« ima tri glavna oblika: izolaciju, grupnu presiju i degradaciju.

Izolacija žrtve ponekad je **totalna izolacija** od svakog kontakta s drugim osobama; žrtva se obično izdvoji u posebnu sobu ili ćeliju. Međutim, mnogo je važnija izolacija koja potpuno prekida sve konce s ranijim **socijalnim krugom** u kojem se žrtva kretala, živjela i radila. Socijalni krug, ili točnije socijalni krugovi, predstavljaju u prvome redu oslonac i potporu — psihološku i moralnu — na koju se individua oslanja u časovima tjeskobe, straha i nesigurnosti. A upravo sada, kada je prepuštena na milost i nemilost mučitelju, i kada bi najviše trebala oslonca i potpore, žrtva biva planski i selektivno izolirana i lišena bilo kakve potpore svojega socijalnog kruga ko-

jemu je pripadala. Što više, nije rijetkost da »mozgoispiraći« vrše pritisak na pojedince, čak i na najbliže članove socijalnog kruga žrtve da ga se odreknu, ili da na neki drugi način izvrše na njega pritisak u onome smjeru kako to mučitelj želi: od žene se traži da se rastavi od muža i obratno, od djece da se odreknu roditelja, od prijatelja da popljuju svojeg dojučerašnjeg druga i prijatelja, itd.

Drugi oblik socijalnog pritiska jest **grupna presija** na žrtvu. Budući da ju je sistemskom izolacijom ostavio žrtvu u socijalnom vakuumu, u odnosu na njezine ranije socijalne veze i krugove, »mozgoispirać« se »pobrine« da taj vakuum ispuni sukladno svojim ciljevima. Stoga on žrtvu stavlja u **novu** socijalnu grupu, sastavljenu u pravilu od osoba koje su i same već prethodno »isprane«, tj. one koje su već podlegle tome zlokobnom postupku. U nekim slučajevima »mozgoispirać« ubacuje u takvu socijalnu grupu i svoje posebno obučene agente, koji djeluju kao tobožnje žrtve, dakako u skladu s općim planom »ispiranja«.

Takva socijalna grupa, a to je u pravilu grupa zatvorenika u istoj ćeliji, na istom poslu i na drugim mjestima i djelatnostima u kojima se žrtva nalazi, po instrukcijama »mozgoispiraća«, ali također i po **vlastitoj inicijativi**, počinje vršiti pritisak na novopridošlu žrtvu prema onome starom pravilu: Poturica gori od Turčina! Zapravo, već »isprane« i »preparirane« žrtve osjećaju i same psihičko olakšanje s pridolaskom svakog novog »ispiranika«, nalazeći u svakoj novoj žrtvi olakšavajuću okolnost za svoju vlastitu psihičku i socijalnu kapitulaciju.

Treći oblik socijalnog pritiska jest **degradiranje žrtve**, koje se sastoji u tome da se raznim postupcima u njoj uništi čak i osnovno ljudsko dostojanstvo. Zato se žrtva lišava ne samo svih dotadašnjih prava i privilegija, nego se stavlja na samo dno nove prisilne socijalne hijerarhije, kojoj je prisiljena da pripada. Ne samo da je planski i namjerno degradiraju postupci samog mučitelja nego je još više degradiraju postupci njenih supatnika u nevolji: ona mora, kao »nova« da obavlja najniže i najprljavije poslove (čišćenje »kible« nužnika, itd.), da se svakome pokorava i svakoga služi ne samo razne čuvare i stražitelje nego i svaku »ispravnu« individu, da se zadovoljava s ostacima ionako oskudne hrane, itd. Ukratko, žrtvu nastoje dovesti na rang »ljudske životinje« lišene svih atributa dostojanstva, taštine, samopouzdanja i ostalih psihosocijalnih okosnica normalne ljudske ličnosti.

Treći je **psihološki pritisak**, koji je posljedica kombiniranog fizičkog i socijalnog pritiska, ali ima i vlastite psihološke izvore u ličnosti same žrtve. On se također sastoji u nizu međusobno povezanih oblika.

Prvi je **gubitak osjećaja vlastite vrijednosti**, koji je osjećaj — kako znamo — ona istinska psihička osovina oko koje se normalno kreće mentalni život svakog čovjeka. Taj se osjećaj počinje »rastapati« ne samo zbog vanjskog pritiska na samu žrtvu, nego i zbog njenih vlastitih rasuđivanja, razmišljanja, revalorizacije svojeg ranijeg života i ponašanja, itd.

Osjećaj **straha i tjeskobe** u žrtvi stalni je pratilac svakoga »ispiranja mozga«. Nije tu u pitanju samo neposredni strah za vlastitu sudbinu, pa i sam život, nego strah i tjeskoba pred jednom skorom totalnom neizvjesnošću. Iz psihologije emocija dobro je poznato, da dugotrajni strah od opasnosti koja se samo naslućuje i neodređeno prijeti (»Damaklov mač«) znatno više potkopava mentalnu stabilnost ličnosti, nego bilo koji strah od poznate opa-

snosti. Ovaj drugi — na primjer strah od neposredne smrti — sigurno je jači po svojem trenutnom intenzitetu, ali gledano na dugi rok, on će manje nagristi, »erodirati« ličnost nego dugotrajne brige i tjeskobe.

Pored osjećaja straha i tjeskobe zbog vlastite neizvjesne sudbine, »mozgoispirač« se sistematski trudi da u žrtvi pobudi strah i za osobe koje su joj drage i bliske. U tome cilju on ne preza ni od najgrubljih prijetnji i ucjena, prijeteci oduzimanjem slobode i života tim osobama ukoliko se žrtva ne »obrati«.

Osjećaj **nesigurnosti** također je neprekidno prisutan u žrtvi. Ovdje mislimo prvenstveno na osjećaj nesigurnosti u samoga sebe, u svoje dosadašnje stavove, uvjerenja i sisteme vrednota. Žrtva počinje, što više, sumnjati i u svoj zdravi razum, počinje u sebi razvijati osjećaj krivnje za ranija i sadašnja djela, ukratko počinje se ljuljati njena čitava normalna mentalna struktura. Ona sve više živi ne samo u socijalnom, nego i mentalnom vakuumu, jer su sve njene ranije socijalne i psihološke strukture nestale, ili nestaju, i traži grozničavo neki izlaz iz toga »predsoblja za ludilo«, (Ovome posebno pridonosi neprekidno čeprkanje po prošlosti žrtve same, kao i svih njenih mogućih i nemogućih predaka i potomaka, insistiranje na najintimnijih detaljima, na svim mogućim malim i velikim nepodopština i prljavštinama kakvih ima u životu svakog čovjeka, itd.)

Pored svih ovih teških, bolnih i hipertrofiranih osjećaja i kompleksa, nerijetko se u svijesti žrtve pojavljuju i razne **parapsihotične smetnje**: dolazi do raznih halucinacija, ideje proganjanja, amnezija i paramnezija, bježanja misli i sličnih teškoća, karakterističnih inače za psihotična i predpsihotična stanja.

U parapsihotične smetnje možemo ubrojiti i pojavu nekih uvjetovanih refleksa, koji se počinju ispoljavati u ponašanju žrtve: nastupa niz automatiziranih reakcija u času dolaska »mozgoispirača« ili njegovih pomoćnika, u časovima preuzimanje hrane, u kontaktima s ostalim »obraćenicama« ili žrtvama, itd. Stvaranje uvjetovanih refleksa — generalno govoreći — i jest jedno od glavnih psiholoških sredstava kako bi se u žrtvi »rastočio teren« za primanje novih uvjeravanja i sugestija.

Ove parapsihotičke smetnje koje prate proces »ispiranja mozga« ne smijemo zamijeniti s običnim **zatvorskim psihozama**, iako mogu biti po simptomima slične. Zatvorske psihoze, naime, javljaju se spontano, **protiv** volje istražitelja, stražara i drugih službenih osoba, dok su ove **namjerno izazvane**, kako bi se pospješilo slamanje i obraćanje žrtve.

U psihološki pritisak valja, konačno, ubrojiti i stalni **pritisak »mozgoispirača«**, koji neprekidno prijeti i obećava, ucjenjuje i »savjetuje«, te se služi svim mogućim drugim neprijateljskim i »prijateljskim« postupcima u ophođenju sa žrtvom.

Kao rezultat svih tih fizičkih, socijalnih i psiholoških pritisaka na žrtvu, u njoj se odvija jedan specifični psihološki, ili možda točnije, psihosocijalni proces **psihosocijalne dezintegracije**, koji ćemo najlakše pratiti ako ga podijelimo u neke njegove faze.

a) **Faza šoka** jest početak toga procesa, i u ovoj fazi se žrtva osjeća kao da ju je netko »udarilo maljem po glavi«. Ona misli da je to što se s njome zbiva nekakva nesretna slučajnost ili zabuna, ona pruža otpor »mozgoispira-

čima« i pokušava ih uvjeriti da su na krivom putu, da to što čine nema nikakva smisla, da ona nikada neće popustiti njihovim neshvatljivim zahtjevima, itd.

b) **Faza disocijacije** — U ovoj fazi žrtva počinje postepeno gubiti osjećaj vlastite vrijednosti, počinje sumnjati u svoje dotadašnje stavove, uvjerenja i vrednote, gubi svoje ljudsko dostojanstvo, itd. Jednom riječi, na kraju ove faze žrtva je, takoreći, biće uvjetovanih refleksa, te je iz nje »iščupano« sve ono što je do tada činilo oslonac njene ličnosti i stabilnosti. Na tako »rasčišćen« teren mogu se sada »usađivati« nove ideje, koje »mozgoispiratori« nude.

c) **Faza obraćenja** — U ovoj fazi žrtva prihvaća nove ideje i stavove koji joj se nude prema planu procesa »ispiranja mozga«. Neke od njih ona usvaja brže i lakše nego druge — u zavisnosti od svoje ranije psihosocijalne konstitucije — a nekima se dugo odupire. Pojavljuju se mnoge racionalizacije i kompenzacije, kojima žrtva sebi »objašnjava« preokret što se u njoj događa, kod čega osobito važnu ulogu igra socijalna grupa »obraćenika« među kojoj živi.

d) **Faza restitucije** — Ovo je završna faza čitavog procesa dezintegracije ličnosti. U njoj, naime, žrtva **internalizira** one nove stavove, uvjerenja i druge vrednote koje su joj usađivane u fazi obraćenja. Ona ih, drugim riječima, usvaja kao integralni dio svojega novoga »Ja«, te tako ponovo restituira svoju psihosocijalnu ravnotežu koja je bila razorena u ranijim fazama. Stoga je sa fazom restitucije čitav proces dotadašnje psihosocijalne dezintegracije završen jednom ponovnom psihosocijalnom integracijom ličnosti, samo na novim, »programiranim« temeljima, što su ih »mozgoispiratori« isplanirali. Žrtva sada postaje novi »obraćenik«, koji će, ako bude potrebno, s manje ili više žara, i sam učestvovati u »obraćenju« slijedećih žrtava.

Ocrtavajući ovaj sumorni proces ljudske dehumanizacije ne možemo a da ne naglasimo kako ovo »ispiranje mozga«, na sreću, ipak nije uvijek tako svemoćno, kako se nekada govori i piše. S jedne strane, nemali je broj onih koji, usprkos svemu, ne podlegnu takvu procesu psihosocijalne dezintegracije. S druge strane, niti efekti »obraćenja« nisu uvijek trajni, te se vrlo često — nakon duljeg ili kraćeg vremena — žrtva ponovo vraća u svoju prvobitnu normalu, ukoliko uopće bude puštena iz ruku »mozgoispiratora«.

Međutim, iz nekih oblasti psihofiziologije i neurofiziologije, stižu nam uznemirujuće vijesti. Već se pedesetih godina počelo govoriti o »biokontroli« ljudskog ponašanja, kao o novoj mogućnosti za upravljanje i manipuliranje »nerazumnih« i »neposlušnih« individua. Kako navodi **V. Packard** (1957) u svojoj knjizi »Skriveni ubjeđivači« (engl: »Hidden persuaders«), još je godine 1956. neki elektroinženjer po imenu **C. R. Schafer** iznio na Nacionalnoj konferenciji električara u Chicagu zapanjujuće podatke o mogućnostima biokontrole: »Krajnje dostignuće biokontrole mogla bi biti kontrola samog čovjeka... Kontroliranim subjektima ne bi se nikada dozvolilo da misle kao individue. Nekoliko mjeseci nakon rođenja kirurg bi opskrbio svako dijete prekidačem montiranim ispod lubanje, i elektrodama koje dopiru u odbačene areale moždanog tkiva... Dječje senzorne percepcije i muskularna aktivnost mogle bi biti ili modificirane ili potpuno kontrolirane bioelektričnim signalima emitiranim pod nadzorom države«.

Ova jeziva perspektiva — a u tom je pravcu učinjen dalji napredak u psihologiji, neurologiji, kibernetici i drugim graničnim područjima — mogla

bi učiniti čak i metode »ispranja mozga« što smo ih opisali tek staromodnom dječjom igrom. Možemo se samo iskreno nadati da će to isto čovječanstvo, koje je pronašlo i pronalazi tolika sredstva manipulacije i kontrole ljudima, uspjeti i samo sebe kontrolirati u njihovoj primjeni!

ANALIZA JEDNOG UBOJSTVA

Sve što smo dosad govorili o kriminalitetu — bilo na socijalnom bilo na individualno-psihološkom planu — predstavljalo je generalizirane zaključke raznih istraživanja, te je stoga konkretni, realni delikvent »od krvi i mesa« bio nekako potisnut u drugi plan. Upravo stoga želimo posvetiti pažnju jednome konkretnom slučaju, gdje će biti vidljiva čitava složena dinamika realnog kriminalnog akta — u ovome slučaju jednoga ubojstva.

Izvor podataka, zaključaka i ostalih razmišljanja o ovome slučaju jest stručna psihološka ekspertiza, što ju je pisac izradio 1959. za potrebe jednog našega suda, pred kojim je bila vođena glavna rasprava o ovome izuzetno teškom krivičnom djelu. Naravno da su imena aktera ove tragedije izmijenjena, ali ćemo se u ostalim detaljima držati, koliko, je moguće, originalnog teksta same ekspertize.

a) Opis djela

Slučaj se odnosi na ubojstvo što ga je izvršila Zora S., stara 37 godina, po zanimanju konobarica, a ubijeni je bio njezin bivši muž Ivan R., star 50 godina, samostalni postolarski obrtnik. Godine 1944., petnaestak godina prije tragičnog slučaja, Zora i Ivan sklopili su brak. U braku su bile stalne razmirice, mnoštvo ljubomornih scena itd., tako da je brak bio konačno razveden, kojih 7 mjeseci prije ubojstva. Međutim, iako sudski rastavljeni, supružnici su ipak nastavili živjeti u zajedničkom stanu (nisu mogli naći odvojene stanove), a nedugo prije kritičnoga dana stupili su ponovo i u seksualne odnose. Tako, iako legalno poništen, njihov brak se zapravo nastavio, sa svim onim svađama i trvenjima zbog kojih su se i bili sudski razveli.

Uveče, uoči dana ubojstva, Zora i Ivan bili su u kinu, gdje su gledali film »Pukotina raja«, kojemu je tema bila bračni problemi i razmirice. Već u toku filma došlo je do uzajamnih predbacivanja, s obzirom da je svatko od njih smatrao da radnja filma daje upravo njemu za pravo u njihovim svađama i razmiricama.

Zora je bila i sutradan pod snažnim utjecajem filma, i o tome je razgovarala s nekim osobama. Isti dan, tj. na dan kada će se dogoditi ubojstvo, ona je poslije podne otišla do svoga brata, te je tamo nastala nekakva spontana »veselica«, tj. pilo se je vino i rakija. Zora se jako napila, te je telefonom pozvala Ivana da dođe taksijem po nju, što je on i učinio.

Po dolasku kući, Zora je legla u krevet, i kako je osjećala mučninu, Ivan joj je donio pored kreveta lavor za povraćanje, a zatim otišao u kuhinju da joj skuha kavu. U kuhinji se pojavila Marija G., kućna pomoćnica u stanu gdje su živjeli, i pomagala Ivanu oko kuhanja kave. Tada je u jednom času ušla u kuhinju i Zora, koja je bila ustala iz kreveta, te je počela predbacivati Ivanu što kava još nije gotova, aludirajući pri tome na prisustvo Marije G., za koju je inače sumnjala da ima nedozvoljene veze s »njezinim« Ivanom. Nastala je svađa između Zore i Ivana, te je Ivan u jednom času bacio na

Zoru džezvu s vrlom vodom, što ju je pripremio za kavu. Na to je ona zgrabila kuhinjski nož, što je slučajno ležao na stolu, i zabolala ga Ivanu u lijevu stranu grudi (desna ruka jedne osobe u frontalnom sudaru, uvijek smjera u lijevu stranu suprotne osobe). Ivan je pao obliven krvlju. Kada je Zora vidjela što je učinila, počela je plakati i zapomagati, nastojeći pomoći Ivanu. No sve je bilo kasno, jer je on ubrzo izdahnuo.

Psihološka usporedba Zore i Ivana

Kadgod se u kriminalnoj psihologiji susrećemo s krivičnim djelom u kojem su posljedice njime izazvane sasvim nerazmjerne povodu koji je neposredno doveo do krivičnog djela, otkrivanja motiva takva djela neobično je delikatno.

U našem slučaju, Zora S. u pijanom stanju, zbog ništavnog razloga — nekoliko oštrih riječi u svađi i polijevanja vodom iz džezve — nožem ubija bivšeg muža i time čini najteže krivično djelo, neuporedivo veće od povoda koji su do toga doveli. U takavoj situaciji odmah je jasno da je ta posljednja svađa bila zapravo samo **povod**, ali ne i pravi **uzrok** krivičnog djela. Prave uzroke trebalo je tražiti u psihološkim karakteristikama protagonista ove drame s tragičnim ishodom, kao i u njihovoj cjelokupnoj životnoj situaciji, koja je u jednom trenutku postala kriminogena i rodila zločinom — ubojstvom.

Stoga je psiholog-vještak odlučio da temeljito prouči ličnost učinioca krivičnog djela Zoru S., ali također da prouči i ličnost žrtve, Ivana R., tj., da se posluži **viktimološkim pristupom** u obradi tog slučaja. Ovo je bilo opravdano zato, jer sasvim sigurno Ivan nije slučajno postao žrtvom Zorina noža, te je u tome slučaju za razumijevanje kriminogene dinamike bilo neophodno proučiti i ubojicu i njegovu žrtvu.

Psiholog-vještak zbog toga je u toku svoga rada na slučaju razgovarao s velikim brojem osoba koje su poznavale bivše supružnike Zoru i Ivana, kako bi mogao što točnije rekonstruirati njihove psihičke osobine, kao i situaciju u kojoj su živjeli.

Na bazi svih tih podataka bilo je moguće i za učinioca i za žrtvu konstruirati **psihološki profil**, koji je sadržavao 14 elemenata: (1) nivo inteligencije, (2) emocionalnu stabilnost, (3) samopouzdanje, (4) agresivnost, (5) kontakti s drugim osobama, (6) optimizam, (7) odnos prema radu, (8) egoizam, (9) upornost u provođenju odluka, (10) odnos prema suprotnom spolu, (11) neurotske tendencije, (12) paranoidne tendencije, (13) narkomanije i (14) kulturni interesi.

Usporedba ovih dviju ličnosti pokazala je slijedeće: »U svojem samopouzdanju, agresivnosti i odnosu prema radu, oboje su se nalazili u prosjeku, i tu nema mnogo što da se kaže. Mnogo su interesantnije one osobine po kojima se oni nalaze izvan prosjeka, ili se u njima znatnije međusobno razlikuju.

Tako su oboje prilično **emocionalno nestabilni**, što djelomično objašnjava njihove neprekidne sukobe i žestinu koju su ti sukobi ponekad poprimali. Također su oboje natprosječno **tvrdoglavi** i nepopustljivi. A kada se dvoje takvih ljudi nalazi zajedno, teško dolazi do kompromisa. Oboje su, isto tako, bili skloni povremenim **»lakim vezama«** izvan braka, što je naravno izazvalo mnogobrojna uzajamna predbacivanja.

Ako sada pogledamo u čemu se oni razlikuju, vidimo da je Zora bila **inteligentnija** od Ivana, što joj je sigurno davalo izvjesne prednosti pred Ivanom u situacijama gdje je inteligencija važna. U **kontakt s drugim ljudima** susrećemo vrlo značajnu razliku između njihovih ličnosti, jer dok je ona bila otvorena, vedra priroda, koja se dobro snalazila u socijalnim kontaktima, Ivan je bio krajnje povučen i mrzovoljan čovjek. Zora je voljela i željela izaći u društvo, među ljude i prijatelje, a njemu do toga nije bilo stalo, pa je i to povremeno bio izvor napetosti i razmirica. Ona je također bila više **neurotizirana** od njega, možda i zato što je bila inteligentniji član toga para, te je stoga i teže osjećala svu težinu njihove situacije. Ivan je, međutim, bio znatno više **sumnjičav i nepovjerljiv** od Zore, a imao je od nje i razvijenije **kulturne interese**.

Kratka usporedba psiholoških osobina učinioa i žrtve pokazuje da baš nisu bili idealan bračni par, te je njihov brak morao već i zbog toga trpjeti od priličnih trzavica. To je, uostalom, pokazala i detaljnija analiza njihovih međusobnih odnosa.



c) Odnosi Zore i Ivana

Odnose Zore i Ivana analizirao je vještak kroz dvije glavne sfere: psihološku i materijalnu. Ako pođemo od **psihološke sfere**, onda odmah moramo konstatirati da u njihovu braku nije bilo dovoljno uzajamne ljubavi, poštovanja, povjerenja niti suradnje. Što se tiče **ljubavi** sigurno je da Zora nije nikada voljela Ivana, te je simpatija, a možda i ljubav što ju je on osjećao prema Zori, bila u najboljem slučaju jednostrana. Kod Zore je osjećaj ljubavi bio »nadomješten« osjećajem obaveze prema Ivanu, koji joj je pomogao u najtežim trenucima njena života, prije i u vrijeme udaje za njega. Osjećala je također i izvjesno sažaljenje, pa i krivnju prema njemu, jer je uvijek sebi predbacivala svoj »predživot« prije braka koji je bio dosta buran. Zanimljivo je, međutim, da je »avanture« nakon udaje znatno manje opterećuju.

Među supruzima nije bilo **poštovanja**, jer je Ivan često govorio Zori i pred drugima da je »kurva«, da troši novac na »zagonitelje« i slično. Još manje se može govoriti o međusobnom **povjerenju**, kada si supružnici stalno uzajamno predbacuju nevjeru, osobito Ivan, kod koga su sumnje u Zoru dostizale ponekad upravo patološke razmjere. Na ni Zora nije ostajala dužna njemu, i temeljito ga je sumnjičila za niz raznih »nedozvoljenih veza«, a sumnja na Mariju G. jest i jedan od neposrednih povoda samoga ubojstva.

Uzajamna **suradnja i pomoć** među njima bila je slaba i sporadična, te se svodila samo na najnužnije dnevne potrebe. Čak i takva časovita pomoć bila je redovito praćena gorkim predbacivanjima koja su je više pretvarala u »bacanje kosti psu« nego u iskrenu suradnju.

Seksualna komponenta njihovog braka bila je također prilično nesređena. Naime, kroz čitavo vrijeme braka Ivan je pokazivao doduše normalnu, pa čak i snažnu seksualnu potenciju, no patio je od ejaculatio praecox. Ova činjenica dovela je do toga da se Zora osjećala godinama u braku seksualno nezadovoljena, pa kako je ponekad izjavljivala, i »prevarena«. Ovo ju je to više smetalo što je prije udaje, a vjerojatno i poslije imala ljubavnike s kojima je održavala u svakom pogledu zadovoljavajuće seksualne odnose. Ivan, čini se, nije obraćao mnogo pažnje na tu činjenicu što mu žena ostaje neza-

dovoljene (»odmah poslije akta on bi zaspao, dok sam se ja prevrtala po krevetu« kaže Zora), iako je sigurno podsvjesno osjećao da nešto nije s time u redu. Ovu situaciju na seksualnom planu zaoštavala je činjenica da supružnici nisu mogli za vrijeme braka imati djece, iako su to oboje željeli. Lako se može zamisliti koliko je gorkih riječi i predbacivanja palo s obje strane, koliko je uvreda izgovoreno, i koliko je, konačno, time učvršćivan kompleks inferiornosti i kompleks krivnje kod tih ljudi.

Što se tiče **materijalno-ekonomske** komponente toga braka, možemo sa sigurnošću reći da ni njihovi imovni odnosi nisu bili kako treba. Tako nalazima uzajamno predbacivanje supružnika zbog neke zemlje koju su zajednički posjedovali, natezanje zbog pomanjkanja novca u kući, itd.

U materijalnu komponentu ide konačno i neriješeno stambeno pitanje Zore i Ivana. Možda nije pretjerano reći, da do tragedije ne bi niti došlo da su se poslije sudskog razvoda braka njih dvoje mogli i **stvarno rasti**. Naime, dalji boravak u zajedničkom stanu i nakon razvoda, ispunjen neprekidnim natezanjima tko će zadržati koju sobu, tko će uzeti koji dio namještaja, itd., također nalazi u kontekst njihovih nesretnih odnosa, koji su kulminirali u Ivanovoj pogibiji.

d) Uzroci i povod ubojstva

Svi elementi koje smo dosad analizirali — opis krivičnog djela, psihološka analiza ličnosti Zore i Ivana te analiza njihovih međusobnih odnosa u braku — omogućavaju nam da prijedemo sada na kompleksnu analizu one specifične **kriminogene situacije**, iz koje je proizašlo ovo krivično djelo. S time u vezi želimo učiniti dvije prethodne napomene:

Prvo, treba dobro razlikovati **povode od uzroka** krivičnog djela. Povodi nam teško mogu objasniti krivično djelo, iako nas mogu uputiti na uzroke koji leže iza njih. Uzroci, zajedno s povodom, čine elemente onoga što zovemo kriminogena situacija. U našem slučaju smatramo da uzroke treba tražiti u psihološkim karakteristikama počinitelja i žrtve i u prirodi njihovih međusobnih odnosa. A povodi izlaze iz samoga toka krivičnog djela.

Drugo, treba imati na umu **kumulativnu prirodu** psihološke frustracije kod ljudi, tj. u jednom momentu kada je napetost u čovjeku (ili među ljudima) već dosegla »kritičnu točku«, dovoljna je samo jedna mala dodatna »kap« nove frustracije pa da dođe do eksplozije.

Razvoj kriminogene situacije u ovome slučaju možemo podijeliti u dvije faze: prva faza završava razvodom braka, a druga fatalnim ubodom nožem. Mehanizam zbivanja u obje je faze sličan.

Od prvog momenta kada su sklopili brak, Zora i Ivan počeli su se sukobljavati i napetost u njihovim odnosima postepeno je rasla. Suprotnosti, koje su se godinama skupljale, privremeno su razrješavane u sitnijim i krupnijim sukobima i svađama, koji su dovodili do privremenog emocionalnog rasterećenja. Konačno, došlo je do prve »eksplozije«, koja je barem formalno i pravno taj brak razorila. Razvod braka privremeno je razmršio »gordijski čvor« njihovih odnosa, i problemi su izgledali riješeni.

Nakon razvoda nastalo je zatišje. Da su se bivši supružnici mogli i fizički rastaviti, tj. da su se mogli odseliti svako na svoju stranu, vjerojatno bi čitav problem bio i definitivno riješen. No sticajem okolnosti, to nije bilo moguće, i započela je **druga faza kriminogene situacije**.

Bez obzira na formalnu rastavu, brak Zore i Ivana de facto se i dalje nastavio, ako ne — barem u početku — i u seksualnim odnosima, a ono sigurno u svađama i predbacivanjima. Razvod, koji je Zori i Ivanu izgledao kao rješenje njihovih nevolja, postao je izvor još težih komplikacija. Mjesec—dva dana prije ubojstva oni su opet uspostavali i seksualne odnose, no ispod svega je neprekidno tinjala vatra starih sukoba i razmirica. Na ovim temeljima počela se odvijati posljednja scena tragedije, koju nije teško pratiti korak po korak. Pogledajmo redom što se događalo:

1) Dan uoči krivičnog djela, Zora i Ivan bili su u kinu, te gledali film koji je obrađivao neke bračne razmirice i sukobe. Već u toku filma došlo je da film daje njemu za pravo u odnosu na vlastite bračne probleme. Taj film do predbacivanja među bivšim supružnicima, jer su i jedan i drugi smatrali je — u tome se svi svjedoci slažu — ostavio izuzetno duboki dojam na Zoru. Čini se da je on u njoj stvorio određeno negativno raspoloženje, i nekako joj »pomogao« da sagleda svu besperspektivnost svojih odnosa s Ivanom, što ju je potklo da još jednom — tko zna po koji put — razmišlja o tim za nju nerješivim problemima.

2) Na dan krivičnog djela, Zora se napila. Možda je u tome imao posrednog udjela i film što ga je dan ranije gledala, jer napetost i sumorne misli često kod ljudi izazivaju želju za alkoholnim »zaboravom« i »utjehom«. Koliko se može zaključiti, njeno ponašanje u toku pijanstva bilo je »normalno«, tj. ponašala se kao i uvijek u pijanom stanju— bila je vesela, brbljiva, itd. Kad je došla kući, izmučena povraćanjem zbog prekomjernog konzumiranja alkohola, legala je u postelju, ali je sigurno imala smanjenu kontrolu i svojih misli i svojih postupaka. U takvu stanju digla se da vidi što je s kavom koju je Ivan otišao pripremiti.

3) Zadržimo se sada jedan čas na rekonstrukciji ponašanja Ivana u tim trenucima. On je vjerojatno toga dana već bio »sit« Zore, i ogorčen na nju, u najmanju ruku od onoga časa kada ga je pozvala da taksijem dođe po nju i odveze je pijanu kući. Pa ipak, on se ponašao vrlo korektno, savladavajući svoju srdžbu: dolazi po nju, dovozi je kući, smješta u postelju, donosi joj posudu za povraćanje i zatim odlazi da skuha kavu. I sada se u kuhinji pojavljuje Zora, te mu nešto počinje predbacivati. Ivan je vjerojatno pomislio nešto kao: »Pa zar nije dosta da sam je doveo pijanu kući, da sam je spremio u postelju i da joj sada kuham kavu — pa što joj hoće?« — te zato njegova reakcija nakon kratkog rječkanja, kada je prolio vrelu vodu na Zoru — izgleda kao prirodna reakcija ogorčenog čovjeka u datoj situaciji.

4) Prema tome, zašto je Zora zgrabila nož? Ne mislimo zato da **ubije** Ivana, ali u momentu kada ju je vruća voda opekla, njoj je također prekipjelo. Ona je zgrabila nož ne zbog svjesne, ali vjerojatno zbog **podsvjesne** želje za osvetom zbog svih onih godina natezanja, gnjavaže i predbacivanja, a alkohol je tu srdžbu, pa možda i podsvjesnu mržnju samo oslobodio. Da je na stolu u tome času stajala sifonska boca ili nešto slično, Zora bi u tome času vjerojatno to zgrabila. No, tamo je bio veliki kuhinjski nož. Ona je u sebi osjećala takvu napetost, da fatalni ubod nožem nije bio nego jedna impulzivna radnja, koja je dovela do emocionalnog rasterećenja — barem u prvi čas. Jer neposredno nakon toga čina, vidimo kod Zore drugu reakciju — plač, zapomaganje, itd. No, sada je sve bilo prekasno, jer je Ivan brzo izdahnuo.

Nakon glavne rasprave, sud je došao do zaključka da se ovdje radi o krivičnom djelu ubojstva na mah, te izrekao odgovarajuću presudu. Osuđena Zora se nije žalila na tu presudu.

Ovaj detaljno opisani i analizirani slučaj ubojstva Ivana R. od strane njegove bivše žene, pokazuje onu složenu dinamiku socijalnih i psiholoških faktora koji jednu životnu situaciju pretvaraju u krimonogenu situaciju, kao i primjenu metode analize slučaja u obradi psihokriminalog ponašanja pojedinca-delikventa.

Mladen Zvonarević

BRAINWASHING AND AN EXAMPLE OF WORKING OUT THE
PSYCHOCRIMINAL BEHAVIOUR OF AN INDIVIDUAL DELIQUENT

(S u m m a r y)

Under such a general title, two chapters of the same author from the book »Social Psychology« are being published. The book will appear at the beginning of 1976. in the edition of Zagreb publishing enterprise »Školska knjiga«.

The first chapter of »Brainwashing« has been taken from the part about the psychology of propaganda. The author emphasizes that the general term comprises, in fact, the whole series of educational propagandistical procedures and methods aiming at changes in the structure of personality of the person who has been subjected to the treatment. Analysing in detail, the unscrupulous and cruel physical, social and psychological pressure of that extremely non-human procedure, the author ends the chapter by working out the psychological process of **psychosocial desintegration** through phases (shock phase, phase of dissociation, conversion phase and phase of restitution), the process itself being the result of all the pressures upon the victim.

The second chapter »Analysis of a Murder« (from the part about the criminal psychology) represents, in fact, the result of the professional psychological expert analysis carried out by the author and required by the court dealing with the case of a murder. In this way, the text has resulted from the application of a case-study method in working out the psychocriminal behaviour of an individual-delinquent, and its value lies in the fact that in the concrete case, the entire complex dynamics of a real criminal act has been directly obvious.

Translated by *Biserka Cesarec*